

TEISĖJO ELGESIO, PRIIMTO SPRENDIMO TEISINGUMO VERTINIMŲ IR ASMENYBĖS BRUOŽŲ ŠĄSAJOS

Ksenija Čunichina, Gintautas Valickas

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto
Bendrosios psichologijos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 266 7605

Elektroninis paštas ksenija.voropaj@gmail.com; gintautas.valickas@fsf.vu.lt

Viktoras Justickis

Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto
Psichologijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 271 4620
Elektroninis paštas justickv@takas.lt

Pateikta 2014 m. vasario 25 d., parengta spausdinti 2014 m. balandžio 18 d.

doi:10.13165/SMS-14-6-1-10

Anotacija. Straipsnyje analizuojamos teisėjo elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams, jo elgesio ir priimto sprendimo suvokto teisingumo, taip pat asmenybės bruožų sąsajos. Siekiant nustatyti minėtas sąsajas, taip pat teisėjo elgesio atitikimo procedūrinio teisingumo reikalavimams įtaką jo elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimams, buvo atliktas kvaziekperimentas. Tyrime dalyvavo 392 asmenys, kurie buvo suskirstyti į tris grupes. Kiekviena tiriamųjų grupė stebėjo vieną iš trijų specialiai parengtų 20 min. trukmės teismo posėdžių inscenizacijų, kurios skyrėsi tik teisėjo elgesio atitikimu procedūrinio teisingumo reikalavimams. Po to buvo vertinamas tiriamųjų suvoktas teisėjo elgesio ir jo priimto sprendimo teisingumas, taip pat

jų asmenybės bruožai (taikėme Neo Pi-R klausimyną). Gauti rezultatai parodė, kad teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams daro skirtingą įtaką jo elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimams, o asmenybės bruožų, suvokto teisėjo elgesio bei jo sprendimo teisingumo vertinimų sąsajos pasireiškia tik kai kuriais atvejais.

Reikšminiai žodžiai: teisėjo elgesys, suvoktas teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumas, procedūrinio teisingumo reikalavimai, asmenybės bruožai.

Įvadas

Teisėjo elgesio ir priimto sprendimo suvoktas teisingumas turi ypatingą reikšmę asmens pasitenkinimui bylinėjimosi procesu¹. Daugelio tyrimų rezultatai rodo, kad subjektyvus įsitikinimas bylinėjimosi proceso teisingumu priklauso nuo ginčo metu teisėjo taikytų procedūrų teisingumo (procedūrinio teisingumo) vertinimų². Jau daugiau kaip keturis dešimtmečius tyrėjai bando atskleisti suvokto procedūrinio teisingumo veiksnius, darančius įtaką subjektyviems teisingumo vertinimams. Suvokto teisingumo tyrimus atlieka daugelio socialinių mokslų atstovai (pvz., psichologijos, teisės filosofijos, sociologijos, vadybos). Tačiau kartu reikia pasakyti, kad psichologiniai procedūrinio teisingumo aspektai iki šiol nėra pakankamai išnagrinėti. Šie aspektai įgyja ypatingą reikšmę tada, kai kalbame apie bylinėjimosi proceso teisingumo vertinimus, kadangi justicija siekia užtikrinti ne tik objektyvųjį, bet ir subjektyvųjį ginčo sprendimą³.

Pastaruoju metu tyrėjai vis dažniau siekia atskleisti subjektyvius veiksnius (pvz., įvairius asmenybės kintamuosius), kurie gali turėti įtakos įvairių ginčų teisingumo vertinimams⁴. Asmenybės kintamieji lemia ne tik mūsų elgesį įvairiomis situacijomis bet ir šių situacijų supratimą. Paskutinių dviejų dešimtmečių psichologiniai tyrimai parodė, kad žmonės skiriasi ne tik savo jautrumu frustracijai, apdovanojimui, nežinomybei, bet turi skirtingą jautrumą moralinių normų pažeidimams ir suvoktam

-
- 1 Lind, E. A.; Tyler, T. R. *The social psychology of procedural justice*. New York: Plenum Press, 1988.
 - 2 *Ibid.*, Thibaut, J.; Walker, L. *Procedural justice*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum, 1975; Tyler, T. R. Social justice: Outcome and procedure. *International Journal of Psychology*. 2000, 35(2): 117–125.
 - 3 Justickis, V.; Valickas, G. *Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
 - 4 Colquitt, J. A., et al. Justice and personality: Using integrative theories to derive moderators of justice effects. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 2006, 100(1): 110–127; Huseman, R. C.; Hatfield, J. D.; Miles, E. W. A new perspective on Equity Theory: The Equity Sensitive Construct. *Academy Management Review*. 1987, 12(2): 222–234; Schmitt, M.; Dörfel, M. Procedural injustice at work, justice sensitivity, job satisfaction and psychosomatic well-being. *European Journal of Social Psychology*. 1999, 29(4): 443–453.

neteisingumui⁵. Vieni žmonės gali nekreipti dėmesio į stebimą neteisingumą, tačiau kitiems tokia situacija gali sukelti stiprias emocines ir elgesio reakcijas⁶. Svarbu pažymėti, kad individualūs žmonių skirtumai atlieka ypač svarbų vaidmenį tomis situacijomis, kai pažeidžiamas teisingumas⁷. Pažeisti teisingumo principai sukelia žmonėms daug neapibrėžtumo, kuris, savo ruožtu, skatina juos priimančią sprendimus labiau pasikliauti vidiniais, o ne išoriniais veiksniais⁸.

Tyrimais nustatyta, kad subjektyviems teisingumo vertinimams įtakos gali turėti tokie specifiniai asmenybės kintamieji kaip jautrumas teisingumui⁹, polinkis pasitikėti kitais, rizikos vengimas¹⁰, kontrolės lokusas¹¹ ir pan. Pastaruoju metu tyrėjai pradėjo vis labiau domėtis taksonominių asmenybės bruožų ir suvokto teisingumo sąsajomis. Vienas iš vyraujančių taksonominių asmenybės bruožų aiškinimų – penkių faktorių teorija, sujungianti į bendrą asmenybės struktūrą penkias bruožų grupes (neurotiškumą, ekstraversiškumą, atvirumą, sutarumą ir sąmoningumą)¹². Penkių faktorių teorija sulaukė didelio tyrinėtojų susidomėjimo¹³, kadangi išskirtos bruožų grupės leidžia apibūdinti asmenybės emocinius, tarpasmeninius, patirties, požiūrio ir motyvacinis aspektus, o žemesnio lygio bruožų skalės – atlikti detalesnę asmenybės analizę, matuojant specifinius jos bruožus kiekvienoje iš penkių sričių¹⁴.

Jau yra nustatytos ir kai kurios asmenybės bruožų bei suvokto teisingumo sąsajos (tačiau reikia pažymėti, kad tyrėjai, nagrinėjantys asmenybės bruožų ir suvokto teisingumo ryšius, dažniausiai dirba organizacinės psichologijos srityje).

-
- 5 Schmitt, M. Individual differences in sensitivity to befallen injustice (SBI). *Personality and individual differences*. 1996, 21(1): 3–20.
 - 6 Baumert, A.; Schmitt, M. Justice sensitive interpretations of ambiguous situations. *Australian Journal of Psychology*. 2009, 61(1): 6–12.
 - 7 Stouten, J.; Ceulemans, E.; Timmerman, M. E.; Van Hiel, A. Tolerance of Justice Violations: The Effects of Need on Emotional Reactions After Violating Equality in Social Dilemmas. *Journal of Applied Social Psychology*. 2011, 41(2): 357–380.
 - 8 De Kwaadsteniet, E. W.; Van Dijk, E.; Wit, A.; De Cremer, D. Social dilemmas as strong versus weak situations: Social value orientations and tacit coordination under resource uncertainty. *Journal of Experimental Social Psychology*. 2006, 42(4): 509–516; Snyder, M.; Ickes, W. Personality and social behavior. *Handbook of social psychology*. 3rd edition. New York: Random House, 1985, p. 883–948.
 - 9 Huseman, R. C.; Hatfield, J. D.; Miles, E. W., *supra* note 4; Schmitt, M. Individual differences in sensitivity to befallen injustice (SBI). *Personality and Individual Differences*. 1996, 21(1): 3–20.
 - 10 Colquitt, J. A., *et al.*, *supra* note 4.
 - 11 Lilly, J. D.; Virick, M. The effect of personality on perceptions of justice. *Journal of Managerial Psychology*. 2006, 21 (5): 438–458.
 - 12 Costa, P. T.; McCrae, R. R. *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) professional manual*. Odessa: Psychological Assessment Resources, 1992.
 - 13 Wiggins, J. S.; Trapnell, P. D. Personality structure: The return of the Big Five. *Handbook of personality psychology*. San Diego: Academic Press, 1997, p. 737–765.
 - 14 Costa, P. T.; McCrae, R. R. *Taisyto NEO (NEO PI-R) ir NEO penkių faktorių (NEO-FFI) klausimynų vadovas*. Vilnius: VU specialiosios psichologijos laboratorija, 2012.

Neurotiškumas (jis apibūdinamas kaip asmens tendencija patirti neigiamus jausmus)¹⁵. Nustatyta, kad neurotiški asmenys linkę baimintis naujų situacijų ir dažnai patiria bejėgiškumo bei priklausomybės jausmus¹⁶. Dalyvavimą bylinėjimosi procese jie gali suprasti kaip stresą sukeliančią patirtį, todėl galima manyti, kad aukšti neurotiškumo skalės įverčiai bus susiję su stipresniu suvoktu neteislingumu. Be to, neurotiškumas siejamas su dažnesniu neigiamų gyvenimo įvykių išgyvenimu¹⁷. Tyrimais nustatyta, kad neurotiškumas neigiamai susijęs su suvoktu procedūriniu ir informaciniu teisingumu. Kitaip tariant, asmenys, kurie surenka aukštus neurotiškumo skalės įverčius, sprendimo priėmimo situacijas savo darbovietėje linkę vertinti kaip mažiau teisingas. Kartu jie yra mažiau patenkinti valdžios atstovų elgesiu su jais (palyginti su žemo neurotiškumo asmenimis)¹⁸.

Ekstraversiškumas (ekstravertai apibūdinami kaip draugiški, linksmi, visuomeniški, atkaklūs ir kalbūs, jiems patinka susijaudinimas bei stimuliacija). Atlikti tyrimai byloja, kad darbuotojų atrankos situacijose ekstraversija yra teigiamai susijusi su suvoktu procedūriniu teisingumu¹⁹: ekstravertai yra linkę vertinti darbuotojų atranką kaip palankesnę ir teisingesnę (palyginti su intravertais).

Atvirumas naujai patirčiai (asmenys, surinkę aukštus atvirumo patirčiai skalės įverčius, apibūdinami kaip lakios vaizduotės, dėmesingi savo vidiniams išgyvenimams, estetiškai jautrūs, besidomintys ne tik vidiniu, bet ir išoriniu pasauliu, taip pat nepriklausomi)²⁰. Atvirumas naujai patirčiai neigiamai koreliuoja su tikėjimu pasaulio teisingumu – kuo labiau išreikštas šis bruožas, tuo silpnesnis žmonių įsitikinimas, kad pasaulis yra teisingas²¹.

Sutarumas (sutarūs žmonės yra altruistai, vengiantys ginčų, linkę užjausti kitus ir siekiantys padėti kitiems, be to, jie įsitikinę, kad kiti jiems taip pat bus paslaugūs)²². Galima manyti, kad neįprastų, stresą sukeliančių situacijų metu (pvz., dalyvavimas teisme kaip nukentėjusiajam) žemo sutarumo asmenys išgyvens stipresnę emocinį sužadimą, kuris gali paveikti jų suvoktą teisingumą. Remiantis P. T. Costa ir R. R. McCrae (1992), aukšto sutarumo asmenys siekia vengti konfliktų ir konfrontacijos, jiems svarbi parama ir bendradarbiavimas, todėl galima manyti, kad jie lengviau priims nepalankų sau sprendimą.

15 Costa, P. T.; McCrae, R., *supra* note 14.

16 Wiggins, J. S.; Trapnell, P. D., *op. cit.*

17 Magnus, K.; Diener, E.; Fujita, F.; Pavot, W. Extraversion and neuroticism as predictors of objective life events; a longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1993, 65(5): 1046–1053.

18 Shi, J.; Lin, H.; Wang, L.; Wang, M. Linking the Big Five Personality Constructs to Organizational Justice. *Social Behavior and Personality*. 2009, 37(2): 209–222.

19 Wrenn, K. A. *The Big Five as Predictors of Procedural Justice Perceptions*. Georgia: Georgia Institute of Technology, 2005.

20 Costa, P. T.; McCrae, R., *op. cit.*

21 Wolfardt, U.; Dalbert, C. Personality, Values and Belief in a Just World. *Personality and Individual Differences*. 2002, 35(8): 1911–1918.

22 Costa, P. T.; McCrae, R., *op. cit.*

Organizacijose atlikti tyrimai byloja, kad aukštus sutarumo įverčius turintiems žmonėms suvoktas teisingumas turi ypatingą reikšmę. Pavyzdžiui, D. P. Skarlicki kartu su kolegomis (1999) nustatė, kad sutarumas teigiamai koreliuoja su suvoktu procedūrinio teisingumu ir yra neigiamai susijęs su kerštavimu organizacijose. Šiuos duomenis patvirtino ir kiti tyrėjai²³, kurie nustatė teigiamą sutarumo ir visų organizacinio teisingumo komponentų (procedūrinio, informacinio, skirstymo ir interakcinio) ryšį.

Sąmoningumas (sąmoningi asmenys apibūdinami kaip atsakingi, orientuoti į pasiekimus, kompetentingi, ryžtingi ir atkaklūs)²⁴. Nustatyta, kad asmenys, kuriems būdingi aukšti sąmoningumo skalės įverčiai, supranta pasaulį kaip labiau teisingą (palyginti su tais, kurių sąmoningumo bruožas nėra toks išreikštas)²⁵. Galima manyti, kad asmenys, kurie turi stipriai išreikštą sąmoningumą, bus atidesni įvairiems ginčo sprendimo aspektams ir smulkmenoms.

Kartu reikia pripažinti, kad dauguma empirinių tyrimų, nagrinėjančių suvokto teisingumo ir asmenybės bruožų ryšius, yra atlikti organizacinėje psichologijoje, todėl jų rezultatus ne visada galima pritaikyti analizuojant justicijos problemas (pvz., bylinėjimasi teisme). Teismo procesas – tai specifinė ir neretai stiprų stresą sukelianti situacija, kurią sunku palyginti su kasdienėmis situacijomis, kylančiomis organizacijų veikloje. Reikia pridurti, kad mums nepavyko rasti tyrimų, kurie nagrinėtų asmenybės bruožų ir suvokto teisingumo vertinimų sąsajas teisės psichologijos srityje. Kita vertus, nors justicija remiasi daugeliu objektyvių veiksnių (pvz., procesiniuose dokumentuose reglamentuotomis taisyklėmis), jų teisingumo vertinimas visada yra subjektyvus. Todėl labai svarbu suprasti, su kuo yra labiau susiję suvokto teisingumo vertinimai – su asmens individualiomis charakteristikomis (pvz., asmenybės bruožais), ar su situaciniais veiksniais (pvz., teisėjo elgesio atitikimu procedūrinio teisingumo reikalavimams ir priimto sprendimo pobūdžiu). Atsižvelgiant į tai buvo iškelti tokie tyrimo tikslai: a) nustatyti teisėjo elgesio atitikimo procedūrinio teisingumo reikalavimams įtaką jo elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimams; b) nustatyti teisėjo elgesio ir priimto sprendimo suvokto teisingumo, taip pat asmenybės bruožų sąsajas.

1. Tyrimo metodologija

Siekiant nustatyti teisėjo elgesio atitikimo procedūrinio teisingumo reikalavimams įtaką suvoktam teisingumui, taip pat suvokto teisingumo ir asmenybės bruožų sąsajas, buvo atliktas kvaziekspirimentas. Atliekant kvaziekspirimentą, buvo taikytas scenarijų metodas, kuris dažnai taikomas procedūrinio teisingumo tyrimuose²⁶. Tai-

23 Shi, J.; Lin, H.; Wang, L.; Wang, M., *supra* note 18.

24 Barrick, M. R.; Mount, M. K. The big five personality dimensions and job performance: a meta-analysis. *Personnel psychology*. 1991, 44(1): 1–26.

25 Wolfradt, U.; Dalbert, C., *supra* note 21.

26 Lind, E. A.; Tyler, T. R., *supra* note 1.

kant šį metodą, tiriamos dalyvių reakcijos ne į realiai patirtas, bet į įsivaizduojamas, tyrėjo pateiktas hipotetines situacijas. Kvaziekspimente buvo naudojami specialiai šiam tyrimui nufilmuoti trys teismo bylos nagrinėjimo siužetai (kiekvieno trukmė apie 20 min.). Rengiant teismo ginčo nagrinėjimo scenarijų, buvo remiamasi: a) Lietuvos Respublikos baudžiamojo ir Baudžiamojo proceso kodeksais; b) realių teismo procesų stebėjimu (stebėta 12 bylų); c) konsultacijomis su teisininkais ir teisės psichologijos ekspertais. Šiame etape buvo nuspręsta pasirinkti baudžiamųjų, o ne civilinių bylų nagrinėjimo teisme situaciją. Scenarijaus fabuloje buvo nuspręsta pasirinkti dažniausiai (2012 m. Lietuvos statistikos departamento duomenimis) mūsų šalyje padaromus nusikaltimus – plėšimą ir sunkų sveikatos sutrikdymą.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso V dalies (Bylų procesas pirmosios instancijos teisme) 241–296 straipsnių pagrindu buvo parengti trys tos pačios bylos nagrinėjimo scenarijai. Visuose scenarijuose teismo proceso dalyvių (advokato, prokuroro, sekretorės, kaltinamojo ir nukentėjusiojo) elgesys nesiskyrė, tačiau teisėjo elgesys kiekviename scenarijuje buvo skirtingas (skyrėsi teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams). Pirmajame scenarijuje teisėjo elgesys visiškai atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus: jis su visais ginčo dalyviais elgiasi pagarbiai, deda pastangas, siekdamas užtikrinti teisingas ginčo sprendimo procedūras, suteikia kaltinamajam bei nukentėjusiajam galimybę išreikšti savo nuomonę ir pan. Antrajame scenarijuje teisėjo elgesys iš dalies atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus: nors jis nepažeidžia Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse reglamentuotos teismo proceso eigos, tačiau su ginčo šalimis elgiasi formaliai, nededa daug pastangų siekdamas išspręsti ginčą, greitai perskaito proceso dalyvių teises ir nesigilina, ar jie jas supranta ir pan. Trečiajame scenarijuje teisėjo elgesys neatitinka procedūrinio teisingumo reikalavimų – jis nesidomi ir neišklauso ginčo šalių, nepagarbiai komentuoja jų pasisakymus, skubina procesą ir pan. Pagal paruoštus scenarijus buvo nufilmuoti ir sumontuoti trys vaizdo įrašai. Siekiant užtikrinti, kad vaizdo įrašai skirtųsi pagal teisėjo elgesio atitikimą procedūrinio teisingumo reikalavimams, jie buvo pateikti 4 vertintojams – klinikiniam psichologams (2 vyrams ir 2 moterims), kurie turėjo ne mažiau kaip 2 metų konsultavimo praktiką. Peržiūrėję vaizdo medžiagą, vertintojai iš karto vertino teisėjo elgesio atitikimą procedūrinio teisingumo reikalavimams, taikydami 10 teiginių skalę (skalės Kronbacho $\alpha = 0,87$). Buvo vertinami tokie teisėjo elgesio aspektai: a) elgesio nešališkumas; b) mandagumas ir etiškumas; c) geranoriškas bendravimas; d) įsitraukimas į bylinėjimosi procesą; e) ginčo šalims suteikiama galimybė pasisakyti; f) pastangos išsamiai paaiškinti bylos nagrinėjimo tvarką; g) teisių ir pareigų išaiškinimo pobūdis; h) susidomėjimo byla demonstravimas neverbaline kalba; i) ginčo dalyviams suteikta galimybė užduoti klausimus; h) dėmesingumas klausantis ginčo šalių parodymų. Teisėjo elgesys buvo vertinamas taikant 7-į balių Likerto skalę (nuo labai silpnai išreikšto iki labai stipriai išreikšto). Blokuotų duomenų dispersinė analizė ir daugkartinio palyginimo (taikytas Bonferonio kriterijus) rezultatai atskleidė, kad teisėjo elgesys trijuose stimulinės medžiagos variantuose yra skirtingas ir atitinka scenarijaus užmanymą ($F = 270,514$,

$p < 0,001$, $\eta^2 = 0,989$). Žemiausi balai buvo priskirti trečiajam (neatitinkančiam procedūrinio teisingumo reikalavimų), aukščiausi – pirmajam (visiškai atitinkančiam procedūrinio teisingumo reikalavimus) ir vidutiniai – antrajam (dalinai atitinkančiam procedūrinio teisingumo reikalavimus) scenarijaus variantui (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Stimulinės medžiagos vertinimų skirtumų rodikliai

(I) Teisėjo elgesio atitikimas PT* reikalavimams	(J) Teisėjo elgesio atitikimas PT eikalavimams	Skirtumo vidurkis (I-J)	Reikšmingumo lygmuo (p reikšmė)
Visiškai atitinka	Iš dalies atitinka	1,675	0,002
	Neatitinka	2,875	0,001
Iš dalies atitinka	Neatitinka	1,200	0,009

*PT – procedūrinis teisingumas

1.1. Įvertinimo būdai

Suvokto teisingumo vertinimams atlikti buvo parengta speciali metodika. Ją kurdami rėmėmės lietuvių ir užsienio autorių darbais, nagrinėjančiais suvoktą teisėsauogos pareigūnų elgesio teisingumą²⁷. Buvo vertinami du svarbiausi suvokto teisingumo aspektai: a) teisėjo elgesio teisingumas; b) teisėjo priimto sprendimo teisingumas.

Teisėjo elgesio teisingumo vertinimas. Teisėjo elgesio teisingumo skalę sudarė 5 subskalės, kiekviena po 3 teiginius: a) procedūrinio teisingumo; b) galimybės išreikšti savo nuomonę; c) etiškumo; d) nešališkumo; e) teisėjo pastangų. Teiginiai buvo vertinami taikant Likerto skalę nuo 1 (visiškai nesutinku) iki 7 (visiškai sutinku). Teisėjo elgesio teisingumo skalės vidinis suderinamumas yra aukštas (Kronbacho $\alpha = 0,906$). Siekdami patikrinti, kiek konstruktų sudaro teisėjo elgesio teisingumo skalės teiginiai, atlikome principinių komponentių faktorių analizę su *Varimax* sukiniiu. Gauti rezultatai parodė, kad duomenys tinka faktorių analizei: KMO = 0,923, Bartleto sferiškumo testo kriterijus $\chi^2 = 5144,27$, $p < 0,001$. Faktorinės analizės rezultatai rodo, kad 5 faktoriai paaiškina 78 proc. duomenų išsibarstymo ir logiškai atitinka skalės užmanymą. Skalės teiginių faktoriai svoriai kiekviename iš penkių faktorių svyruoja nuo 0,67 iki 0,84.

27 Laurinavičius, A. *Procedūrinio teisingumo psichologiniai veiksniai: Teisėjo sprendimo prognozės įtaka teisingumo vertinimams*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, psichologija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2006; Orth, U. Secondary victimization of crime victims by criminal proceedings. *Social Justice Research*. 2002, 15(4): 313–325; Elliott, I.; Thomas, S. D. M.; Oglloff, J. R. P. Procedural justice in contacts with the police: Testing a relational model of authority in a mixed methods study. *Psychology, Public Policy, and Law*. 2011, 17(4): 592–610.

Teisėjo priimto sprendimo teisingumo vertinimas. Teisėjo priimto sprendimo teisingumo skalę sudarė 3 teiginiai (pvz., „Teisėjo priimtas sprendimas yra teisingas“), kurie buvo vertinami taikant Likerto skalę nuo 1 (visiškai nesutinku) iki 7 (visiškai sutinku). Vidinis skalės suderinamumas yra aukštas (Kronbacho $\alpha = 0,926$). Siekiami patikrinti sprendimo teisingumo skalės konstrukto validumą, atlikome principinių komponentių faktorių analizę. Gauti rezultatai parodė, kad duomenys tinka faktorių analizei: KMO = 0,76, o Bartleto sferiškumo testo kriterijus $\chi^2 = 1161,48$, $p < 0,001$ ²⁸. Faktorių analizės rezultatai leidžia teigti, kad sprendimo teisingumo skalę sudaro vienas faktorius, kuris paaiškina 88 proc. duomenų išsibarstymo.

Asmenybės bruožų vertinimas. Tiriamųjų asmenybės bruožai buvo matuojami taisyto NEO asmenybės klausimyno (NEO-PI-R) (autoriai P. T. Costa ir R. R. McCrae, 1992) lietuviškosios versijos S forma. Ši klausimyno forma skirta paties tiriamojo savęs įvertinimui, ją sudaro 240 teiginių, kurie vertinami taikant 5 balų skalę. NEO-PI-R – tai Lietuvoje adaptuotas normalių asmenybės bruožų matavimo instrumentas, naudojamas ne tik klinikiniuose, bet ir moksliniuose tyrimuose. Klausimyno teiginiais yra įvertinami asmenybės bruožai pagal 5 didžiuosius asmenybės faktorius (dimensijas): neurotiškumo (N), ekstravertiškumo (E), atvirumo (O), sutarumo (A), sąmoningumo (C). Atskirų faktorių skalių Kronbacho α koeficientai svyravo nuo 0,847 iki 0,907, o tai leidžia teigti, kad vidinis skalių suderintumas yra aukštas²⁹.

1.2. Tiriamieji

Tyrimo dalyvavo 415 Vilniaus universiteto ir Lietuvos edukologijos universiteto studentų. Galutiniame tyrimo etape buvo analizuojami 392 tiriamųjų atsakymai. Kai kurių tiriamųjų atsakymai buvo pašalinti dėl netinkamo skalių ar klausimyno užpildymo arba dėl neteisingo kvazieksperto sąlygų supratimo. Galutinę 392 tiriamųjų imtį sudarė: 47,7 proc. vyrų ($n = 187$) ir 52,3 proc. moterų ($n = 205$). Tiriamųjų amžius svyravo nuo 18 iki 34 metų (vidurkis – 20,28; standartinis nuokrypis – 1,7). Didžiąją tiriamųjų dalį sudarė 18-20 metų (280 dalyvių, 71,4 proc.) ir 21-23 metų (96 dalyviai, 24,5 proc.) asmenys.

Tiriamieji buvo suskirstyti į tris grupes; kiekvienos grupės dalyviams buvo pateiktas vienas iš trijų stimulinės medžiagos variantų. Pirmąjį siužetą (visiškas teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams) žiūrėjo 132 tiriamieji, antrąjį (dalinis teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams) siužetą žiūrėjo 144, o trečiąjį (neatitinkantis procedūrinio teisingumo reikalavimų) – 116 asmenų. Pagal tiriamųjų skaičių šios grupės statistiškai reikšmingai nesiskyrė ($\chi^2 = 3,02$, $p = 0,22$). Taip pat buvo patikrintas eksperimentinių grupių homogeniškumas pagal socialines-demografines charakteristikas. Statistinė analizė atskleidė, kad

28 Pakalniškienė, V. *Tyrimo ir įvertinimo priemonių patikimumo ir validumo nustatymas. Metodinė priemonė.* Vilnius: VU leidykla, 2012, p. 46.

29 *Ibid.*, p. 14.

grupės statistiškai reikšmingai nesiskiria pagal amžių ($\chi^2 = 7,33$, $p = 0,5$), viktimizacinę patirtį ($\chi^2 = 4,89$, $p = 0,09$), patirtos nusikalstamos veikos pobūdį ($\chi^2 = 3,03$, $p = 0,55$), kreipimąsi į teisėsągautą patyrus nusikaltimą ($\chi^2 = 1,36$, $p = 0,51$), pažįstamų dalyvavimo teisme patirtį ($\chi^2 = 0,823$, $p = 0,66$), pažįstamųjų atsiliepimus apie teismus ($\chi^2 = 8,18$, $p = 0,09$), nuomonę apie Lietuvos teismus ($\chi^2 = 8,22$, $p = 0,08$), domėjimąsi teisinės tematikos spauda ($\chi^2 = 4,65$, $p = 0,09$), lytį ($\chi^2 = 2,38$, $p = 0,3$), dalyvavimo teisme patirtį ($\chi^2 = 0,103$, $p = 0,94$). Taigi apibendrinant galima teigti, kad kvaziekperimento tiriamųjų grupės pagal socialines-demografines charakteristikas buvo homogeniškos.

1.3. Tyrimo eiga

Tyrimą sudarė 4 etapai. Pirma, tiriamiesiems buvo trumpai pristatomas tyrimo tikslas, prašoma atsakyti į sociodemografinius klausimus bei leidžiama susipažinti su bylos fabula. Pateikiant bylos aprašymą buvo sąmoningai pabrėžiama, kad nors kaltinamasis nepripažįsta savo kaltės, visi įrodymai apie ją byloja. Tokiu būdu buvo siekiama, kad tiriamieji tikėtųsi, jog teisėjas priims nukentėjusiajam palankų sprendimą. Antra, tiriamųjų buvo prašoma įsivaizduoti save nusikaltimo aukos vietoje ir stebėti teismo proceso inscenizaciją iš nukentėjusiojo pozicijos. Tiriamiesiems buvo rodomas vienas iš trijų filmuotos medžiagos variantų. Po vaizdo medžiagos peržiūros tiriamųjų buvo prašoma susipažinti su teisėjo priimtu sprendimu. Teisėjo priimtas sprendimas buvo toks: „Išnagrinėjęs posėdžio metu pateiktus įrodymus ir argumentus, teismas nusprendė nuteisti kaltinamąjį 2 metais laisvės atėmimo ir tik iš dalies patenkinti nukentėjusiosios reikalavimus atlyginti žalą: turtinė žala buvo atlyginta visiškai, neturtinė žala buvo atlyginta tik iš dalies“. Po to tiriamųjų buvo prašoma atsakyti į klausimus, susitapatinus su nusikaltimo auka. Pirma, tiriamieji turėjo įvertinti, kiek teisėjo priimtas sprendimas ir kaltinamajam skirta baudmė atitiko jų lūkesčius (vertinant iš nukentėjusiojo pozicijos). Pagal tyrimo užmanymą buvo svarbu, kad tiriamųjų lūkesčiai teisėjo sprendimo ir paskirtos baudmės atžvilgiu būtų nepateisinti – teisėjo priimtas sprendimas turėjo būti įvertintas kaip nepakankamai griežtas. Mes neanalizavome tų tiriamųjų atsakymų, kurie tikėjosi švelnesnės baudmės kaltinamajam arba panašios į tą, kurią paskyrė teisėjas, taip pat kurie teisėjo priimtą sprendimą vertino kaip palankų arba kaip nei palankų, nei nepalankų (iš viso dėl neatitikimo šių sąlygų buvo atmesta 15 tiriamųjų atsakymų). Užpildyti klausimynai buvo surenkami, o tiriamiesiems po to buvo išdalinamas asmenybės bruožų įvertinimo klausimynas. Vidutinė viso tyrimo trukmė – nuo 60 iki 90 minučių.

2. Tyrimo rezultatai

Atlikdami statistinę analizę, taikėme vienfaktorinės dispersinės (ANOVA) ir kovariacinės analizės (ANCOVA) statistinius metodus. Gauti rezultatai, pateikti 2 lentelėje, rodo, kad teisėjo elgesio pobūdis daro įtaką jo elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimams.

2 lentelė. Teisėjo elgesio pobūdžio įtaka suvokto teisingumo vertinimams (dispersinės analizės rezultatai)

Suvokto teisingumo skalės	Vidurkiai			F reikšmė	p reikšmė	η^2
	Teisėjo elgesio pobūdis					
	Neatitinka PT* reikalavimų	Iš dalies atitinka PT reikalavimus	Visiškai atitinka PT reikalavimus			
Priimto sprendimo teisingumas	2,68	3,73	3,32	16,42	p < 0,001	0,078
Bendras teisėjo elgesio teisingumas (5 skalių vidurkis)	3,19	4,80	5,30	202,85	p < 0,001	0,511
Procedūrų teisingumas	2,36	4,30	4,72	119,18	p < 0,001	0,380
Galimybė išreikšti savo nuomonę	4,18	5,03	5,48	42,03	p < 0,001	0,178
Etiškumas	2,32	5,09	5,87	299,89	p < 0,001	0,607
Nešališkumas	3,63	4,98	5,36	84,98	p < 0,001	0,304
Teisėjo pastangos	3,45	4,65	5,04	61,64	p < 0,001	0,241

*PT – procedūrinis teisingumas

Siekdami nustatyti, kurių tiriamųjų grupių teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimai skiriasi, atlikome daugkartinius palyginimus (taikytas Bonferonio kriterijus) (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. Teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimų palyginimas skirtingomis teisėjo elgesio situacijomis (daugkartinį lyginimų rezultatai)

Suvokto teisingumo skalės	(I) Teisėjo elgesys	(J) Teisėjo elgesys	Vidurkių skirtumas (I-J)	Reikšmingumo lygmuo
Sprendimo teisingumas	Neatitinka PT* reikalavimų	Iš dalies atitinka PT reikalavimus	-1,045	p < 0,001
		Visiškai atitinka PT reikalavimus	-0,639	p < 0,001
	Iš dalies atitinka PT reikalavimus	Visiškai atitinka PT reikalavimus	0,405	0,066

Elgesio teisingumas	Neteisingas elgesys	Iš dalies atitinka PT reikalavimus	-1,606	p < 0,001
		Visiškai atitinka PT reikalavimus	-2,107	p < 0,001
	Iš dalies atitinka PT reikalavimus	Visiškai atitinka PT reikalavimus	-0,500	p < 0,001
Procedūrų teisingumas	Neatitinka PT reikalavimų	Iš dalies atitinka PT reikalavimus	-1,941	p < 0,001
		Visiškai atitinka PT reikalavimus	-2,362	p < 0,001
	Iš dalies atitinka PT reikalavimus	Visiškai atitinka PT reikalavimus	-0,421	0,002
Galimybė išreikšti savo nuomonę	Neatitinka PT reikalavimų	Iš dalies atitinka PT reikalavimus	-0,857	p < 0,001
		Visiškai atitinka PT reikalavimus	-1,307	p < 0,001
	Iš dalies atitinka PT reikalavimus	Visiškai atitinka PT reikalavimus	-0,449	0,003
Etiškumas	Neatitinka PT reikalavimų	Iš dalies atitinka PT reikalavimus	-2,764	p < 0,001
		Visiškai atitinka PT reikalavimus	-3,552	p < 0,001
	Iš dalies atitinka PT reikalavimus	Visiškai atitinka PT reikalavimus	-0,788	p < 0,001
Nešališkumas	Neatitinka PT reikalavimų	Iš dalies atitinka PT reikalavimus	-1,345	p < 0,001
		Visiškai atitinka PT reikalavimus	-1,729	p < 0,001
	Iš dalies atitinka PT reikalavimus	Visiškai atitinka PT reikalavimus	-0,384	0,011
Teisėjo pastangos	Neatitinka PT reikalavimų	Iš dalies atitinka PT reikalavimus	-1,196	p < 0,001
		Visiškai atitinka PT reikalavimus	-1,586	p < 0,001
	Iš dalies atitinka PT reikalavimus	Visiškai atitinka PT reikalavimus	-0,389	0,017

* PT – procedūrinis teisingumas

Statistinės analizės rezultatai atskleidžia, kad teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams daro statistiškai reikšmingą ($p < 0,01$) įtaką jo elgesio ir sprendimo teisingumo vertinimams. Vis dėlto, analizuojant efekto dydį (η^2), pastebima, kad teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams daro skirtingą įtaką sprendimo, procedūrų teisingumo, suvoktos galimybės išreikšti savo nuomonę, etiškumo, nešališkumo ir suvoktų teisėjo pastangų vertinimams. Didžiausią poveikį teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams turėjo etiškumo ($\eta^2 = 0,607$) ir suvokto procedūrinio teisingumo vertinimams ($\eta^2 = 0,38$), o mažiausią – priimto sprendimo teisingumo vertinimams ($\eta^2 = 0,078$).

Atlikta analizė atskleidė, kad teisėjo priimtą sprendimą kaip mažiausiai teisingą įvertino tie tiriamieji, kurie stebėjo neatitinkantį procedūrinio teisingumo reikalavimų teisėjo elgesį. Jų vertinimai statistiškai reikšmingai skyrėsi nuo sprendimo teisingumo vertinimų kitose (iš dalies ir visiškai procedūrinio teisingumo reikalavimus atitinkančio elgesio) tiriamųjų grupėse ($p < 0,01$). Sprendimo teisingumo vertinimai dalinio ir visiško atitikimo procedūrinio teisingumo reikalavimams atvejais tarp tiriamųjų grupių statistiškai reikšmingai nesiskyrė ($p = 0,066$). Be to, galima pastebėti tendenciją, kad kai teisėjo elgesys visiškai atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus, jo priimtas sprendimas buvo vertinamas kaip mažiau teisingas, palyginti su tais sprendimo teisingumo vertinimais, kai teisėjo elgesys iš dalies atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus.

Daugkartinio palyginimo rezultatai (žr. 3 lentelę) rodo, kad teisėjo elgesys buvo suprantamas kaip labiausiai teisingas tada, kai jis visiškai atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus, o kaip mažiausiai teisingas tada, kai jo elgesys visiškai neatitiko procedūrinio teisingumo reikalavimų ($p < 0,01$). Atkreiptinas dėmesys, kad dalinio atitikimo procedūrinio teisingumo reikalavimams situacijoje pateikti tiriamųjų vertinimai statistiškai reikšmingai skyrėsi nuo kitų dviejų atvejų – tiek nuo teisėjo elgesio visiško atitikimo procedūrinio teisingumo reikalavimams, tiek ir nuo jų neatitikimo ($p < 0,01$).

Siekdami įvertinti asmenybės bruožų sąsajas su suvokto teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimais, atlikome kovariacinę duomenų analizę. Nepriklausomu kintamuoju buvo pasirinktas teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams (visiškas atitikimas, dalinis atitikimas, neatitikimas), priklausomais – suvokto teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimai. Tiriamųjų asmenybės bruožų skalių (neurotiškumo, ekstraversiškumo, atvirumo, sutarumo ir sąmoningumo) įverčiai atliko kovariančių vaidmenį (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. Asmenybės bruožų ir suvokto teisėjo elgesio / priimto sprendimo teisingumo sąsajos skirtingomis teisėjo elgesio situacijomis

Kovariantės	Priklausomas kintamasis: Teisėjo sprendimo teisingumas			Priklausomas kintamasis: Teisėjo elgesio teisingumas		
	F reikšmė	p reikšmė	η^2	F reikšmė	p reikšmė	η^2
Neurotiškumas	3,176	0,076	0,009	0,033	0,857	0,001
Ekstraversija	3,777	0,053	0,010	0,901	0,343	0,002
Atvirumas patyrimui	1,307	0,254	0,004	0,304	0,582	0,001
Sutarumas	1,076	0,300	0,003	0,079	0,779	0,001
Sąmoningumas	0,321	0,571	0,001	5,627	0,018	0,015

Kaip matyti iš 4 lentelėje pateiktų rezultatų, neurotiškumas, ekstraversija, atvirumas patyrimui, sutarumas ir sąmoningumas nesusiję su suvokto teisėjo sprendimo teisingumo vertinimais skirtingomis teisėjo elgesio situacijomis ($p > 0,05$). Kitaip tariant, teisėjo sprendimo teisingumo vertinimams penki baziniai asmenybės bruožai poveikio neturėjo.

5 lentelė. Teisėjo elgesio teisingumo vertinimų palyginimas skirtingomis teisėjo elgesio situacijomis, atsižvelgiant į sąmoningumo bruožą (daugkartinių lyginimų rezultatai)

Priklausomas kintamasis: suvoktas teisėjo elgesio teisingumas	(I) Teisėjo elgesio atitikimas PT* reikalavimams	(J) Teisėjo elgesio atitikimas PT reikalavimams	Vidurkių skirtumas (I-J)	Reikšmingumo lygmuo
	Neatitinka PT reikalavimų	Iš dalies atitinka PT reikalavimus	-1,540	0,001
		Visiškai atitinka PT reikalavimus	-1,734	0,001
	Iš dalies atitinka PT reikalavimus	Visiškai atitinka PT reikalavimus	-0,194	0,199

*PT – procedūrinis teisingumas

Įvertinus asmenybės bruožų ir suvokto teisėjo elgesio teisingumo sąsajas, nustatyta, kad vienintelis asmenybės bruožas, susijęs su suvokto teisėjo elgesio teisingumo vertinimais, – tai sąmoningumas ($p = 0,018$), o neurotiškumas, ekstraversija, atvirumas patyrimui ir sutarumas nėra susijęs su suvokto teisėjo elgesio teisingumo vertinimais ($p > 0,05$) (žr. 4 lentelę). Vis dėlto, sąmoningumo poveikis suvokto teisėjo elgesio teisingumo vertinimams yra gana mažas ($\eta^2 = 0,015$). Daugkartinių lyginimų

rezultatai atskleidė (žr. 5 lentelę), kad skirtumai tarp teisėjo elgesio teisingumo vertinimų, atsižvelgiant į sąmoningumą, pasireiškia tik tada, kai teisėjo elgesys neatitinka procedūrinio teisingumo reikalavimų ($p < 0,05$), tačiau tada, kai teisėjo elgesys iš dalies arba visiškai atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus, statistiškai reikšmingų skirtumų tarp teisėjo elgesio teisingumo vertinimų nelieka ($p > 0,05$). Taigi galima teigti, kad suvokto teisėjo elgesio teisingumo vertinimai, atsižvelgiant į tiriamųjų sąmoningumą, statistiškai reikšmingai skyrėsi tada, kai teisėjo elgesys mažiausiai atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus.

3. Rezultatų aptarimas

Teisėjo elgesio pobūdžio įtaka suvokto teisingumo vertinimams. Atlikdami tyrimą, siekėme atskleisti teisėjo elgesio atitikimo procedūrinio teisingumo reikalavimams įtaką suvokto teisėjo elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimams (kai tiriamieji, susitapatinę su nukentėjusiuoju, sulaukia nepalankaus teismo sprendimo). Nustatyta, kad teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams daro reikšmingą įtaką tiek teisėjo elgesio, tiek priimto sprendimo teisingumo vertinimams. Tačiau ši įtaka yra nevienoda. Pavyzdžiui, teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams turi didelį poveikį jo elgesio teisingumo vertinimams, tačiau teisėjo elgesio pobūdžio įtaka jo priimto sprendimo teisingumo vertinimams yra labai silpna (nors ir statistiškai reikšminga). Taigi gauti duomenys leidžia teigti, kad, esant nepalankiam sprendimui, teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams daro didelę įtaką suvokto teisėjo elgesio teisingumo vertinimams. Kuo teisėjo elgesys labiau atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus, tuo labiau jis suvokiamas kaip teisingas.

Teisėjo elgesio atitikimo procedūrinio teisingumo reikalavimams įtaka buvo nevienoda skirtingiems suvokto teisėjo elgesio vertinimų aspektams. Didžiausia ji buvo teisėjo elgesio etiškumo vertinimams, šiek tiek mažesnė – nešališkumo ir procedūrinio teisingumo vertinimams ir mažiausia – suvoktai galimybei išreikšti savo nuomonę teismo proceso metu bei teisėjo pastangų vertinimui. Taigi gauti duomenys rodo, kad tiriamieji, vertindami teisėjo elgesį, nemažai dėmesio skyrė nukentėjusiojo ir teisėjo tarpasmeninės sąveikos aspektams. Teisėjo ir piliečio tarpasmeninės sąveikos reikšmę bylinėjimosi proceso metu galima paaikškinti remiantis skirtingais procedūrinio teisingumo modeliais. Mūsų manymu, gautus rezultatus geriausiai paaikškina dviejų komponentų procedūrinio teisingumo modelis³⁰. T. R. Tyler ir S. L. Blader teigimu, atlikdami teisingumo vertinimus, žmonės visų pirma atkreipia dėmesį į tas procedūrų charakteristikas, kurios leidžia įvertinti, kaip yra priimamas sprendimas (pvz., ar teisėjas suteikia ginčo dalyviams galimybę išreikšti savo nuomonę). Šie procedūrų aspektai leidžia numatyti galimus ginčo sprendimo padarinius. Vis dėlto šių

30 Tyler, T. R.; Blader, S. *Cooperation in groups: Procedural justice, social identity, and behavioral engagement*. Philadelphia: Psychology Press, 2000.

charakteristikų teisingumo vertinimams atlikti nepakanka, kadangi didelė reikšmė atitenka ginčo sprendimo situacijos socialinės-psichologinės atmosferos įvertinimui, t. y. žmonių dėmesio centre atsiduria teisėjo elgesio su ginčo šalimi ypatumai. Tarpasmeninės sąveikos ypatumai gali būti visiškai nesusię su objektyviu priimto sprendimo teisingumu, bet jie yra ne mažiau reikšmingi, atliekanti teisingumo vertinimus. Tyrimai patvirtina, kad tarpasmeninės sąveikos ypatumai suteikia žmonėms informacijos apie jų užimamą statusą³¹. Kitaip tariant, kai su žmonėmis elgiamasi mandagiai, pagarbiai ir nešališkai, jie vertina save kaip vertingus socialinės grupės narius. Taigi formuojantis subjektyviems teisingumo arba neteisingumo vertinimams yra svarbūs tiek sprendimo priėmimo, tiek tarpasmeninės sąveikos ypatumai. Tačiau reikia paminėti, kad priklausomai nuo situacijos konteksto vienas arba kitas komponentas gali turėti didesnę įtaką³².

Nustatyta statistiškai reikšminga silpna teisėjo elgesio pobūdžio įtaka suvokto sprendimo teisingumo vertinimams. Gauti duomenys leidžia teigti, kad, esant nepalankiam sprendimui, teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams daro įtaką suvokto sprendimo teisingumo vertinimams. Kitaip tariant, netgi nepalankaus teisėjo sprendimo atveju teisėjo elgesys lemia sprendimo teisingumo vertinimo ypatumus. Įdomu, kad teisėjo priimtas sprendimas buvo vertinamas kaip labiausiai neteisingas tada, kai jo elgesys mažiausiai atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus, tačiau kai jo elgesys iš dalies arba visiškai atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus, jo suvokto sprendimo teisingumo vertinimai nesiskyrė. Šie rezultatai gali reikšti tai, kad sprendimo teisingumo vertinimams didelę reikšmę turi tai, ar apskritai teisėjo elgesys atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus (iš dalies arba visiškai). Nustatyti dėsningumai patvirtina ankstesnius suvokto teisingumo tyrimus, atskleidžiančius, kad nepalankus rezultatas, pasiektas teisingomis procedūromis, yra suprantamas kaip mažiau neteisingas³³.

Nustatyta teisėjo elgesio pobūdžio įtaka suvoktam jo elgesio ir priimto sprendimo teisingumui (nepalankaus sprendimo atveju) taip pat gali būti paaiškinta remiantis referentinių kognicijų teorija (RKT). RKT kelia prielaidą, kad žmonės vertina priimamus sprendimus, lygindami juos su tam tikrais įsivaizduojamais sprendimais³⁴.

31 Tepper, B. J.; Eisenbach, R. J.; Kirby, S. L.; Potter, P. W. Test of a Justice-Based Model of Subordinates' Resistance to Downward Influence Attempts. *Group and Organization Management*. 1998, 23(2):144–160; Tyler, T. R.; Lind, E. A. A relational model of authority in groups. *Advances in experimental social psychology*. 1992, 25: 115–191; Folger, R.; Skarlicki, D. P. A popcorn metaphor for workplace violence. *Dysfunctional behavior in organizations, Violent behaviors in organizations*. Greenwich: JAI Press, 1998. p. 43–81; Lind, E. A.; Tyler, T. R.. *supra* note 1.

32 Tyler, T. R.; Blader, S., *supra* note 30.

33 Törnblom, K. Y.; Vermunt, R. An integrative perspective on social justice: Distributive vs. procedural fairness evaluations of positive and negative outcome allocations. *Social Justice Research*. 1999, 12(1): 37–61.

34 Cropanzano, R.; Folger, R. Referent cognitions and task decision autonomy: Beyond equity theory. *Journal of Applied Psychology*. 1989, 4(2): 293–299; Van den Bos, K.; Van Prooijen,

Jeigu sprendimas neatitinka turėtų lūkesčių, tada ieškoma to neatitikimo priežasčių, todėl didesnis dėmesys skiriamas taikytos procedūros analizei. Taigi, esant nepalankiam sprendimui (neatitikimas turėtų lūkesčių), teisėjo elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams yra svarbi tiek sprendimo, tiek ir teisėjo elgesio teisingumo vertinimams.

Asmenybės bruožų ir suvokto teisingumo vertinimų sąsajos. Atliktas tyrimas neatskleidė priimto sprendimo teisingumo vertinimų ir penkių bazinių (neurotiškumo, ekstraversiškumo, atvirumo patyrimui, sąmoningumo ir sutarumo) asmenybės bruožų sąsajų skirtingomis teisėjo elgesio situacijomis. Naujausi užsienio autorių tyrimai patvirtina asmenybės bruožų ir skirstymo teisingumo sąsajas³⁵, tačiau juose buvo tiriamos emocinės tiriamųjų reakcijos į suvoktą neteisingumą, todėl šių rezultatų negalima lyginti su mūsų gautais duomenimis.

Tiriamųjų suvokto teisėjo elgesio teisingumo vertinimai, skirtingomis teisėjo elgesio situacijomis nesiskyrė, kai buvo atsižvelgiama į keturis bazinius asmenybės bruožus (neurotiškumą, ekstraversiją, atvirumą patirčiai ir sutarumą). Šie duomenys rodo, kad teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams, palyginti su anksčiau išvardintais asmenybės bruožais, turi didesnę įtaką teisingumo vertinimams. Taigi, galima teigti, kad teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams yra reikšmingesnis kintamasis negu individualios asmenybės charakteristikos (pvz., tokie bruožai kaip neurotiškumas, ekstraversiškumas, atvirumas patirčiai ir sutarumas). Gauti duomenys nepatvirtina organizacinio teisingumo tyrimų rezultatų, atskleidžiančių neurotiškumo ir sutarumo sąsajas su suvoktu teisingumu³⁶. Kartu reikia pažymėti, kad mes tyrėme pakankamai neįprastą situaciją – bylinėjimosi procesą, kurį sunku tiesiogiai palyginti su kasdienėmis situacijomis organizacijose. Todėl, norint atskleisti asmenybės bruožų ir suvokto teisingumo (teismo proceso metu) ryšius, reikia atlikti tolesnius tyrimus.

Nustatyta, kad sąmoningumas – tai vienintelis Didžiojo penketo asmenybės bruožas, kuris turėjo įtakos teisingumo vertinimams, kai teisėjo elgesys neatitiko procedūrinio teisingumo reikalavimų (t. y. buvo taikomos neteisingos procedūros). Aukšti sąmoningumo bruožo įverčiai siejami su taisyklių laikymusi ir polinkiu priimti valdžios atstovų sprendimus³⁷. Todėl galima manyti, kad asmenys, kuriems būdingas stipriai išreikštas sąmoningumas, linkę suprasti teisėjo elgesį kaip neginčytiną, taip pat yra mažiau jautrūs teisingumo principų pažeidimams. Kita vertus, asmenys,

J.-W. Referent cognitions theory: The role of closeness of reference points in the psychology of voice. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2001, 81(4): 616–626.

35 Stouten, J.; Kuppens, P.; Decoster, S. Being angry for different reasons: the role of personality in distributive justice. *Journal of Applied Psychology*. 2013, 43(4): 795–805.

36 Skarlicki, D. P.; Folger, R.; Tesluk, P. Personality as a moderator in the relationship between fairness and retaliation. *Academy of Management Journal*. 1999, 42(1): 100–108; Shi, J.; Lin, H.; Wang, L., *supra* note 16; Judge, T. A.; Locke, E. A.; Durham, C. C.; Kluger, A. N. Dispositional effects on job and life satisfaction: The role of core evaluations. *Journal of Applied Psychology*. 1998, 83(1): 17–34.

37 Stouten, J.; Ceulemans, E.; Timmerman, M. E.; Van Hiel, A., *supra* note 7.

pasižymintys žemu sąmoningumu, gali būti linkę mažiau vadovautis teisingumo ir moralės principais, be to, atlikdami veiklą, jie gali ieškoti naudos tik sau. Todėl galima manyti, kad dėl šių priežasčių, asmenys, pasižymintys žemu sąmoningumu, buvo labiau linkę vertinti situaciją, kurioje buvo priimtas jiems nepalankus sprendimas, kaip neteisingą (palyginti su tais, kuriems būdingas aukštas sąmoningumas). Vis dėlto, reikia pažymėti, kad nustatytas sąmoningumo poveikis suvokto teisingumo vertinimams yra labai nedidelis ir paaiškina tik vieną procentą vertinimų dispersijos. Be to, atliktame tyrime buvo analizuojami tik Didžiojo penketo teorijos išskirti asmenybės bruožai. Atliekant tolesnius tyrimus reikėtų atsižvelgti ir į kitas individualias charakteristikas, galinčias turėti įtakos bylinėjimosi proceso teisingumo suvokimui (pvz., jautrumą teisingumui³⁸, tikėjimą pasaulio teisingumu³⁹ ir pan.).

Taigi mūsų gauti duomenys dar kartą patvirtina, kad, siekiant užtikrinti bylinėjimosi proceso dalyvių suvoktą teisingumą, visų pirma reikia, jog teisėjas laikytųsi procedūrinio teisingumo reikalavimų. Galimybė ginčo dalyviams išreikšti savo nuomonę, išsamus informavimas apie taikomas procedūras, nešališkas, etiškas ir pagarbus teisėjo elgesys bylinėjimosi proceso metu yra gyvybiškai svarbūs tam, kad ginčo dalyviai vertintų teismo priimtą sprendimą ir taikytas procedūras kaip teisingas.

Išvados

1. Kai priimtas sprendimas asmeniui yra nepalankus, teisėjo elgesio atitikimas procedūrinio teisingumo reikalavimams daro stiprią įtaką jo elgesio teisingumo vertinimams (kuo labiau teisėjo elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus, tuo labiau jis buvo suprantamas kaip teisingas), taip pat silpną, nors vis dar statistiškai reikšmingą ($p < 0,01$) įtaką jo priimto sprendimo vertinimams (kai teisėjo elgesys neatitiko procedūrinio teisingumo reikalavimų, jo priimtas sprendimas buvo vertinamas kaip daug mažiau teisingas).

2. Nustatytos šios teisėjo suvokto elgesio teisingumo, jo priimto sprendimo teisingumo ir asmenybės bruožų sąsajos:

- 2.1. suvokto teisėjo elgesio teisingumo vertinimams didžiausią įtaką turi jo elgesio pobūdis, o asmenybės bruožų ir teisėjo suvokto elgesio teisingumo ryšiai pasireiškia tik atskirais atvejais;
- 2.2. sąmoningumas yra vienintelis penkių faktorių asmenybės bruožas, susijęs su suvokto teisėjo elgesio teisingumo vertinimais (kai taikomos procedūros neatitinka, iš dalies atitinka arba visiškai atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus), tačiau šio bruožo poveikis suvokto teisingumo vertinimams yra nedidelis;

38 Schmitt, M.; Dörfel, M., *supra* note 4.

39 Hagedoorn, M.; Buunk, B. P.; van de Vliert, E. Do Just World Believers Process Unfair Authoritative Decisions Differently? *Applied Psychology: An International Review*. 2002, 51(1): 126–145.

- 2.3. visi penkių faktorių asmenybės bruožai (neurotiškumas, ekstraversiškumas, sutarumas, atvirumas patirčiai ir sąmoningumas) yra nesusiję su teisėjo priimto sprendimo teisingumo vertinimais (kai taikomos procedūros neatitinka, iš dalies atitinka arba visiškai atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus).

Literatūra

- Baumert, A.; Schmitt, M. Justice sensitive interpretations of ambiguous situations. *Australian Journal of Psychology*. 2009, 61(1).
- Colquitt, J. A.; Scott B. A.; Judge T. A.; Shaw J. C. Justice and personality: Using integrative theories to derive moderators of justice effects. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 2006, 100(1).
- Costa, P. T.; McCrae, R. R. *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) professional manual*. Odessa: Psychological Assessment Resources, 1992.
- Cropanzano, R.; Folger, R. Referent cognitions and task decision autonomy: Beyond equity theory. *Journal of Applied Psychology*. 1989, 4(2).
- De Kwaadsteniet, E. W.; Van Dijk, E.; Wit, A.; De Cremer, D. Social dilemmas as strong versus weak situations: Social value orientations and tacit coordination under resource uncertainty. *Journal of Experimental Social Psychology*. 2006, 42(4).
- Elliott, I.; Thomas, S. D. M.; Ogloff, J. R. P. Procedural justice in contacts with the police: Testing a relational model of authority in a mixed methods study. *Psychology, Public Policy, and Law*. 2011, 17(4).
- Folger, R.; Skarlicki, D. P. A popcorn metaphor for workplace violence. Dysfunctional behavior in organizations. *Violent behaviors in organizations*. Greenwich: JAI Press, 1998.
- Hagedoorn, M.; Buunk, B. P.; van de Vliert, E. Do Just World Believers Process Unfair Authoritative Decisions Differently? *Applied Psychology: An International Review*. 2002, 51(1).
- Huseman, R. C.; Hatfield, J. D.; Miles, E. W. A new perspective on Equity Theory: The Equity Sensitive Construct. *Academy Management Review*. 1987, 12(2).
- Judge, T. A.; Locke, E. A.; Durham, C. C.; Kluger, A. N. Dispositional effects on job and life satisfaction: The role of core evaluations. *Journal of Applied Psychology*. 1998, 83(1).
- Justickis, V.; Valickas, G. *Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
- Laurinavičius, A. *Procedūrinio teisingumo psichologiniai veiksniai: Teisėjo sprendimo prognozės įtaka teisingumo vertinimams*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, psichologija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2006.
- Lilly, J. D.; Virick, M. The effect of personality on perceptions of justice. *Journal of Managerial Psychology*. 2006, 21 (5).
- Lind, E. A.; Tyler, T. R. *The social psychology of procedural justice*. New York: Plenum Press, 1988.

- Magnus, K.; Diener, E.; Fujita, F.; Pavot, W. Extraversion and neuroticism as predictors of objective life events; a longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1993, 65(5).
- Orth, U. Secondary victimization of crime victims by criminal proceedings. *Social Justice Research*. 2002, 15(4).
- Pakalniškienė, V. *Tyrimo ir įvertinimo priemonių patikimumo ir validumo nustatymas*. Metodinė priemonė. Vilnius: VU leidykla, 2012.
- Schmitt, M.; Dörfel, M. Procedural injustice at work, justice sensitivity, job satisfaction and psychosomatic well-being. *European Journal of Social Psychology*. 1999, 29(4).
- Schmitt, M. Individual differences in sensitivity to befallen injustice (SBI). *Personality and individual differences*. 1996, 21(1).
- Schmitt, M. Individual differences in sensitivity to befallen injustice (SBI). *Personality and Individual Differences*. 1996, 21(1).
- Shi, J.; Lin, H.; Wang, L.; Wang, M. Linking the Big Five Personality Constructs to Organizational Justice. *Social Behavior and Personality*. 2009, 37(2).
- Skarlicki, D. P.; Folger, R.; Tesluk, P. Personality as a moderator in the relationship between fairness and retaliation. *Academy of Management Journal*. 1999, 42(1).
- Snyder, M.; Ickes, W. Personality and social behavior. *Handbook of social psychology*. 3rd edition. New York: Random House, 1985.
- Stouten, J.; Ceulemans, E.; Timmerman, M. E.; Van Hiel, A. Tolerance of Justice Violations: The Effects of Need on Emotional Reactions After Violating Equality in Social Dilemmas. *Journal of Applied Social Psychology*. 2011, 41(2).
- Stouten, J.; Kuppens, P.; Decoster, S. Being angry for different reasons: the role of personality in distributive justice. *Journal of Applied Psychology*. 2013, 43(4).
- Thibaut J.; Walker, L. *Procedural justice*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum, 1975.
- Törnblom, K.Y.; Vermunt, R. An integrative perspective on social justice: Distributive vs. procedural fairness evaluations of positive and negative outcome allocations. *Social Justice Research*. 1999, 12(1).
- Tyler, T. R.; Lind, E. A. A relational model of authority in groups. *Advances in experimental social psychology*. 1992, 25.
- Tyler, T. R. Social justice: Outcome and procedure. *International Journal of Psychology*. 2000, 35(2).
- Tyler, T. R.; Blader, S. *Cooperation in groups: Procedural justice, social identity, and behavioral engagement*. Philadelphia: Psychology Press, 2000.
- Van den Bos, K.; Van Prooijen, J.-W. Referent cognitions theory: The role of closeness of reference points in the psychology of voice. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2001, 81(4).
- Wiggins, J. S.; Trapnell, P. D. Personality structure: The return of the Big Five. *Handbook of personality psychology*. San Diego: Academic Press, 1997.
- Wolfradt, U.; Dalbert, C. Personality, Values and Belief in a Just World. *Personality and Individual Differences*. 2002, 35(8).
- Wrenn, K. A. *The Big Five as Predictors of Procedural Justice Perceptions*. Georgia: Georgia Institute of Technology, 2005.

Ksenija Čunichina, Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Bendrosios psichologijos katedros lektorė. Mokslinių tyrimų kryptis: teisės psichologija.

Ksenija Čunichina, Vilnius University, Faculty of Philosophy, Department of General Psychology, Lecturer. Research interest: forensic psychology.

Gintautas Valickas, Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Bendrosios psichologijos katedros profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: teisės psichologija, procedūrinis teisingumas, streso įveika, pareigūnų atranka ir konsultavimas.

Gintautas Valickas, Vilnius University, Faculty of Philosophy, Department of General Psychology, Professor. Research interests: forensic psychology, procedural justice, coping with stress, officers selection and consultation.

Viktoras Justickis, Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto Psichologijos katedros profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: teisė, kriminologija, psichologija.

Viktoras Justickis, Mykolas Romeris University, Faculty of Social Policy, Department of Psychology, Professor. Research interests: law, criminology, psychology.